

УДК 94 (477.83/.86)“XIX/XX”
ББК 63.3 (4 Укр) 52

Ігор Райківський

**ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ НАДДНІПРЯНЩИНИ І ГАЛИЧИНИ
В ІДЕЙНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДІВЦІВ
ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.**

У статті розповідається про місце й роль Галичини в ідеології та діяльності наддніпрянських громадівців-українофілів. Особливу увагу звернено на аналіз публікацій у журналі “Киевская старина”, розходження в поглядах М. Драгоманова в еміграції й провідних українських діячів-“культурників” на підросійській Україні.

Ключові слова: *українофіл, національний рух, діяльність, Галичина.*

У сучасній вітчизняній історіографії викликає інтерес дослідження українського національного руху в XIX – на початку XX ст., що дало б змогу розкрити механізм і фактори формування української нації в європейському контексті. Як відомо, в українському варіанті особливістю національного відродження (модерного націєтворення) було перебування етнічних українських (“руських”, “малоруських”) земель під владою двох імперій – Російської, що охоплювала близько 85% етнічної території, й Австрійської (Австро-Угорської). Характер відносин між двома українськими суспільствами (точніше, їхніми національними елітами) – одна з ключових проблем історії України імперського періоду [53, с.497, 498]. Цікавою й водночас малодослідженою сторінкою в українській історії є питання національної єдності Галичини й Наддніпрянщини в ідейній спадщині наддніпрянсько-українських діячів другої половини XIX – початку XX ст. Ця тема викликала в деяких аспектах зацікавленість сучасних дослідників*, але й досі має наукову й суспільно-політичну актуальність. Пропонована стаття – це продовження попереднього дослідження автора, надрукованого в журналі “Галичина” №17 (2010 р.) і №18 (2011 р.) “Галичина в ідеології та діяльності наддніпрянських громадівців-українофілів”, що хронологічно охоплює період 1860–1870-х рр.** У продовженні висвітлюється посилення інтересу української інтелігенції Наддніпрянщини до Галичини в останній чверті XIX – на початку XX ст., в умовах чинності в Російській імперії антиукраїнського Емського указу.

Аполітична культурно-просвітницька діяльність громадівців. Розвиток українського руху на Наддніпрянщині після 1876 р. вступив у стадію поміркованості, аполітизму, що дало підстави характеризувати наступне десятиліття в історії “національного відродження” як “мертві роки”, коли українофільство потрапило немов у “зимовий сон”. Вступ на престол Олександра III в березні 1881 р., який змінив свого батька-реформатора, убитого російськими революційними народниками, стабілізував самодержавство та реакцію. Будь-які сподівання на можливість еволюції в недалекому

---

* Світленко С. І. Світ модерної України кінця XVIII – початку XX ст. : зб. наук. пр. / С. Світленко. – Дніпропетровськ, 2007. – 460 с.; Іванова Л. Г. Громадівський рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: проблеми, ідеологія / Л. Іванова, Р. Іванченко. – К., 1999. – 128 с.; Палієнко М. “Киевская старина” у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.) / М. Палієнко. – К., 2005. – 384 с.; Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.) / М. Кармазіна. – К., 1998. – 350 с.; Телешун С. О. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX ст. / С. Телешун. – К., 1996. – 129 с. *та ін.*

** *Див. також:* Райківський І. Галичина на сторінках журналу “Киевская старина” (1882–1906 рр.) / І. Райківський // Україна соборна: зб. наук. статей. Вип. 2, ч. III : Історична регіоналістика в контексті соборності України. – К., 2005. – С. 167–177; його ж. Ідея соборності України на сторінках журналу “Основа” (1861–1862 рр.) / І. Райківський // Україна соборна : зб. наук. статей. Т. 1. – К., 2006. – Вип. 4. – С. 188–194 *та ін.*

майбутньому Російської держави до конституційного режиму стали марними. Український рух збувся до “малого струмка”, більшість громадянців відійшла від активної діяльності, а ті, хто продовжував працювати, мали вузьке культурно-просвітницьке спрямування. Провідники “старих” громад (В.Антонович, П.Житецький, О.Кістяківський та ін.) виступали під гаслом “аполітичного культурництва”, підкреслено відмежовувалися від політичних питань, прагнули формувати українську національну свідомість легальним шляхом, наскільки це дозволялося Емським указом і доповненнями до нього [52, с.146]. Петербурзький уряд 1881 р. дозволив вистави українською мовою (“на малорусском наречии”), друк словників за умови збереження російського (“общерусского”) правопису [59, с.178].

Після Емського указу кількість членів найбільшої Київської громади зменшилася до півсотні чоловік, що було майже в шість разів менше, ніж на початку 1860-х рр. [46, с.71]. На зламі XIX–XX ст. українофільська громада в Києві нараховувала лише 20–25 членів, приблизно стільки ж – Одеська [57, с.76; 51, с.89]. Київська “Стара громада”, за влучним висловом О.Лотоцького, “вже не жила, а животіла”. Він зауважив, що українське громадське життя в 1880–1990-х рр., “загнане в темний куток русифікаційним режимом, визначалося лише рисами вузького гуртківства” [13, с.158, 161]. Однак заборонні заходи не зупинили розвиток українського руху за межами Російської імперії, в Галичині, що були змушені визнати навіть самі царські чиновники. Зокрема, в урядовій записці 1881 р. прямо говорилося, що серед галичан набирала сили народова “партія”, ідейно близька “с киевскими украинофилами. Усиление этой партии в Галиции стало особенно чувствительно в последние годы...” [59, с.177].

Видатні наддніпрянські громадянці-українофіли підкреслювали свою лояльність до російського царизму, відсутність національно-державницьких прагнень. “... Народность эта (малоруська. – *І.Р.*), – писав В.Антонович, – совершенно лишена государственного инстинкта; она не только не составляла отдельного государства, но добровольно отклонила образование такового, даже в тот момент, когда исторические обстоятельства давали на то возможность (в половине XVII ст.). Малороссия вошла в состав Русского государства добровольно, без завоевания и борьбы... Малорусская литература никогда не подымала даже намека о политическом сепаратизме и всегда считала этот мотив для себя чуждым” [17, с.158]. М.Костомаров, колись один із лідерів кирило-мефодіївців, автор програмного документа товариства – “Книги буття українського народу”, закликав удовольнятися “літературою для хатнього вжитку”, щоб російська влада припинила переслідування й примирилася з українським рухом. Історик переконував у пресі, що “малорусское нарѣчіе... отдалено отъ великорусскаго”, домагався того, щоб “изученіе книжнаго образованнаго русскаго языка въ малорусскихъ школахъ обязательно шло рядомъ съ изученіемъ научныхъ предметовъ... vis-a-vis съ изложеніемъ малорусскимъ...” Водночас М.Костомаров прямо заявляв: “Нѣтъ никакой необходимости создавать особый книжный малорусскій языкъ...” [37, с.326, 327]. На його думку, “общерусскій языкъ – не чужой, не заимствованный языкъ, а выработанный усилиями всѣхъ русскихъ, не только великороссіянъ, но и малоруссовъ... давно уже сталъ культурнымъ языкомъ всего южно-русскаго края” [36, с.221].

Серед здобутків громадівського руху в 1880-ті роки було насамперед видавництво (із січня 1882 р.) у Києві щомісячного історико-етнографічного й літературного журналу “Кіевская старина” (далі – “Киевская старина”), що виходив з ініціативи В.Антоновича, О.Лазаревського, П.Житецького та ін. Журнал упродовж чверті століття залишався на Наддніпрянщині єдиним періодичним органом, у якому друкувались українознавчі матеріали російською мовою. Характерно, що під час першої російської революції 1907 р. видання прийняло назву “Україна”, перейшло цілком на українську мову, але виходило тільки до кінця року. Щоправда, історію України-“Малоросії” та її культуру на сторінках журналу дозволялося розглядати лише як регіональний різновид

загальноросійської історії, автори й видавці були змушені замаскувати все, що стосувалось українського народу, русофільськими термінами “южная половина России”, “малорусская народность” тощо. Застосування в журналі української мови, забороненої царизмом, дозволялося лише в окремих випадках з огляду на наукові цілі видання й обмежене коло передплатників (800–1 000 чол.) [49, с.65, 73]. Під заборону цензури потрапили стосунки редакції з українофільськими виданнями й товариствами за кордоном, насамперед, не дозволялися передплата, поширення й реклама галицьких періодичних видань [49, с.74]. У листі до А.Вахнянина 17 лютого 1886 р. М.Лисенко із сумом писав про скромне відзначення громадівцями Наддніпрянщини 25-ліття від смерті Т.Шевченка: “... Ми собі, по закутках ховаючись, удаючи «Русь єдину», мусимо нишком святкувати. Оттака халепа в своїй хаті!” [12, с.166].

Водночас розгорнуло наукову діяльність утворене ще 1873 р. Історичне товариство Нестора-літописця при Київському університеті, що мало власний журнал (перший номер вийшов у 1879 р.) [43]. Вітчизняна історична наука, російськомовна, але українофільська за духом, продовжувала розвиватися значною мірою завдяки зусиллям учнів професора В.Антоновича. Сам В.Антонович попри цензурні перешкоди обстоював національну єдність українців по обидва боки російсько-австрійського державного кордону. В опублікованій у галицькій “Правді” за 1888 р. статті “Три національні типи народні”, що була частиною конспекту лекцій з української антропології й етнографії, він писав “про українсько-руську, польську і великоруську національність, властиво про те, чим вони одна від одної відрізняються” [18, с.90]. Показово, що більшість розвідок і матеріалів на історичну тематику в “Киевской старине” стосувалася Гетьманщини XVII–XVIII ст. або взагалі Лівобережжя [48, с.143]. “... Для науки збільшення студій і наукових видань, – писав Д.Дорошенко, – мало свою користь, хоч стремління не зачіпати драгливих моментів і тем, уникання від висновків і синтезу накладало печать якоїсь безідейности на цілий обсяг усієї цієї наукової праці...” [48, с.140, 141]. Попри заборонні заходи Емського указу нові талановиті сили проявили себе в українській літературі й театрі, що залишалися чи не єдиною можливістю спілкування інтелігенції з простолюдом, національного самоусвідомлення селянських мас.

Діяльність М.Драгоманова в еміграції. Водночас невелика частина громадівців, серед якої були відомі діячі М.Драгоманов, С.Подолінський, М.Зібер, Ф.Вовк та ін., виїхала в еміграцію. На кошти Київської громади, за сприянням утвореного нею “комітету 12-ти”, вони налагодили в Женеві, у Швейцарії, куди М.Драгоманов переселився восени 1876 р., видання збірників “Громада”. Усього в 1878–1882 рр. вийшло 5 випусків неперіодичного видання та 2 книжки журнального типу. На кінець 1870-х – початок 1880-х рр. припала, за словами М.Грушевського, кульмінація “женевської акції” М.Драгоманова [47, с.75]. Київська громада переслала М.Драгоманову на часопис і друкарню в 1876 р. 1,5 тис. російських руб., у 1877 і 1878 рр. – по 3 тис. руб. [58, с.146]. Створивши вперше українську позацензурну пресу, М.Драгоманов з товаришами відкрито пропагували ідеї “громадівського соціалізму”, намагалися спрямувати національний рух на шлях політичної боротьби проти самодержавства.

“... Ми, невеличка купка українських громадівців (соціалістів), – йшлося в програмі “Громади” у вересні 1880 р., складеній редакторами М.Драгомановим, М.Павликом і С.Подолінським, – відбита від своєї країни”, “нам нема іншого виходу, як закордонне видання”, бо “прихильникам якої-небудь волі українського народу, а надто громадівцям, ніяк не можна просто й одверто висловлювати в себе вдома свої думки й бажання про управу людського життя” [14, с.264]. Перебуваючи в еміграції, М.Драгоманов спрямував зусилля на більш детальну розробку своєї політичної програми, в основі якої була ідея національної єдності (“соборності”) України. Під “Україною” програма часопису розуміла територію “від витoku Тиси в Угорщині на заході до Дону на сході разом з Кубанською областю по той бік, від витoku Нарви на півночі до Чорного

моря на півдні, одним словом край, де маса поселення говорить українською мовою” [15, с.122]. Виступаючи на літературному Конгресі в Парижі 1878 р., М.Драгоманов звернув увагу на підневільне становище “української (руської або малоруської) літератури, яку забороняє і переслідує уряд однієї з найбільших держав світу”. “... Україна розділена між Австро-Угорщиною і Росією, – наголошував він. – Іменем українці, русини, малоруси або південні руси називають слов’янську націю, представники якої живуть на території від верхів’їв Тиси і Західних Карпат в Угорщині до витоків Дону в Росії; від Німана в Росії і аж до берегів Чорного моря” [22, с.50, 52, 63].

У “Передньому слові [до “Громади”]” 1878 р. М.Драгоманов пояснював, що збірник “видається для громадян тієї країни в царствах Росії й Цісарщини (Австро-Угорщини), на котрій живуть люди, що звать себе *українцями, русинами, русняками*, а іноді й *людьми*, а од книжників зовуться малорусами, малоросіянами, рутенами і т. і.”. Автор окреслив етнічні межі України, що, за його підрахунками, охоплювали 13,5 тис. кв. миль, де проживало понад 17 млн чол., з них більше 14 млн у Росії та 3,032 млн в Австро-Угорщині (у тому числі 2,312 млн у Галичині). Однак український народ, що заселяв цю територію, з давніх-давен був поневолений чужинцями, “наші українці zostались майже тільки селяни й городяни-чорнороби та трохи з малого купецтва й попівства...” [20, с.276, 277, 278]. М.Драгоманов обґрунтовував спільне історичне минуле свого народу, національний міф, що є одним із чинників існування модерної національної самосвідомості. Так, свідченням спільності історичної долі наддніпрянців і галичан була народно-визвольна війна під проводом Б.Хмельницького, що охопила землі аж “до Надвірної під Бескидами” [20, с.279].

З кінця XVIII ст. освічена верства населення “на нашій Україні” під впливом передових ідей із Заходу зацікавилася питанням національної самоідентифікації, за словами М.Драгоманова, “хто вони, чим вони були й чим мусять бути”. “Початок зроблено, – писав учений, – на подніпрянській Україні (під Росією. – *І.Р.*), де більше задержалось колишнього козацького духу” [20, с.281]. Національно-культурне “відродження”, за принципом “чи жити, чи помирати?!” поширилося й на півавстрійську Галичину, а переломною подією стала діяльність у Львові “Руської трійці”, до якої спонукали “книги з нашої України (Котляревського, пісні Максимовича)”. Галичани “раді пристати до спільної праці з російськими українцями” [20, с.290], – підсумовував М.Драгоманов. Отже, він концептуально обґрунтовував національну єдність українців по обидва боки Збруча, соборність української нації. Національне питання в його розумінні нерозривно пов’язувалося із соціальним, що добре ілюструє драгоманівська теза: “по всіх наших українках... наші люди zostались майже тільки мужики; скрізь людей наших однаково давить, хоч і не однакове, царство, панство, купецтво й попівство...” [20, с.293].

В основі політичної програми М.Драгоманова було уявлення, що тенденція українського руху збігається із загальним напрямом загальнолюдського прогресу – повної ліквідації авторитарних, ієрархічних режимів і заміною їх добровільними асоціаціями вільних і рівних людей. По суті, це означало – “жити по своїй волі на своїй землі” [20, с.293]. Будь-який соціальний прогрес учений пов’язував із розширенням демократичних прав людини. Звідси випливало критичне ставлення до державності, “чи по волі, чи по неволі зложеній”, що суперечила свободі й не могла забезпечити соціальної справедливості для своїх громадян. М.Драгоманов не бачив можливості (“для нас річ неможлива”) і потреби для створення Української національної держави, вважав, що український народ зможе відразу перейти до безначальних і бездержавних порядків. “Далеко можливіше для українців, – писав він, – добиватись в тих державах, під котрими вони тепер, усякої громадської волі...” [20, с.293, 294]. Для М.Драгоманова “головне діло – поступ людини й громади, поступ політичний, соціальний і культурний, а національність є тільки ґрунт, форма та спосіб” для загальнолюдського поступу.

У праці “Чудацькі думки про українську національну справу”, надрукованій у львівському журналі “Народ” 1891 р., він переконував, що “національна ідея сама по собі не є ліком на всі лиха громадські...” [23, с.483, 558].

Свою політичну програму М.Драгоманов конкретизував у проекті конституційної реорганізації Росії під назвою “Вольный союз” (“Вільна спілка”) 1884 р. Імперію Романових пропонувалося поділити на 20 нових територіальних одиниць – областей, з яких три мали б бути утворені на українській етнічній території, зокрема Київська (Правобережжя), Харківська (Лівобережжя) й Одеська (Південь). Політичні перетворення на Україні він вважав неможливими без подальшої лібералізації російського режиму, внутрішньої перебудови імперії з урахуванням національного питання [6, арк.1; 46, с.71, 72]. Промовисту назву мала драгоманівська праця “Пропаший час. Українці під Московським царством (1654–1876)”, у якій було сказано, що “царська самоваля заїла вольності українські...” [21, с.559, 574]. Водночас М.Драгоманов був прихильником “громадівського соціалізму”, обстоював нерозривний зв’язок між демократією й соціальною справедливістю. Прихильність до соціалізму як до ідеології соціального перевлаштування суспільства зберігав на всіх етапах життя й творчості. Свої погляди на соціалізм учений виклав у багатьох працях. Зокрема, у статті “Шевченко, українофіли і соціалізм”, опублікованій у збірнику “Громада” 1879 р. (№4), він підкреслював, що соціалізм – це “незупинний поступ громадський наперед – прогрес (виділено автором. – І.Р.), поступ у господарстві, в громадських порядках, у науках і знаннях”, а головне в цьому прогресі – людина [24, с.375, 381]. Будучи добре обізнаним з різними соціалістичними теоріями, М.Драгоманов не віддавав переваги жодній, убачав у них схильність до схематизму й доктринерства.

М.Драгоманов в еміграції мав контакти з російськими й польськими соціалістами, яких переконував у необхідності врахування насамперед демократичних аспектів соціалістичної ідеї. Резонансними стали критичні виступи вченого проти ідеології й практики російських революційних соціалістів-народників – за брак розуміння соціалізму як “безперервного прогресу через громадську працю”. На відміну від соціалістів на Заході, у російському соціалістичному середовищі переважало прагнення “зразу зробити в Росії соціальну революцію”, “бунтарство”^{*} [24, с.416, 417]. Особливу увагу М.Драгоманов приділяв взаєминам із лідерами польських соціалістів, яким допоміг налагодити видання в друкарні української “Громади” в Женеві газети “Robotnik”. Він сподівався на рівноправне співробітництво з польськими колегами в Галичині, де під його впливом у середині 1870-х рр. місцева молодь (І.Франко, М.Павлик, О.Терлецький та ін.) навіртається до соціалізму драгоманівського зразка. М.Драгоманову йшлося насамперед про подолання небезпечної тенденції, властивої для молодих соціалістів у Європі, – ігнорування права “недержавних націй” у планах соціального переустрою суспільства. Співпраця галицько-руських і польських соціалістів проявилася в спільній розробці й публікації на початку 1880-х років “Програми галицьких соціалістів” (1880 р.) і “Програми галицької робітничої партії” (1881 р.), на яких позначився великий вплив М.Драгоманова [50, с.421, 423, 424]. Однак між соціалістами двох народів були серйозні розбіжності, суперечки розгорілися при підготовці програми до друку, зокрема щодо включення до неї слова “русинських”. Польські соціалісти (як і російські) з великодержавних позицій розцінили спроби формування окремої української соціалістичної програми як послаблення єдиних демократичних сил і вияв “сепаратизму” [50, с.428, 429].

^{*} Характерно, що під впливом М.Драгоманова в еміграції опинився колишній російський революціонер-народник В.Дебагорій-Мокрієвич, який познайомився з ним 1881 р. у Женеві. У спогадах В.Дебагорія-Мокрієвича зазначено, що “непрерывные сношения” з М.Драгомановим ставали з року в рік “все более и более дружескими...” (див.: Государственный архив Российской Федерации, ф. 6225, оп. 1, д. 12, л. 1, 16).

Взаємини між М.Драгомановим і наддніпрянськими громадівцями. М.Драгоманов закликав громадівців-українофілів не зупинятися перед репресіями російського царизму, робити все можливе, щоб український рух отримав модерне європейське спрямування. “Коли в теперішню глупу ніч, – писав він київській “Старій громаді” 8 лютого 1886 р., – українство не буде нічим себе заявляти ясним і голосним, то ніхто не піде за ним, коли настане ранок” [9, с.272]. М.Драгоманов переконував своїх київських товаришів про “потребу поставити український рух на ґрунт європейській ідеї і географічно”, тільки це, вважав він, дасть змогу українській справі “пережити теперішню реакцію”. Свою думку вчений аргументував образно: як для плавця в морі, нема нічого більш небезпечного, “коли захопить тебе назадня течія..., як піддатись її, а треба держати голову вгору”, далі плисти вперед, “хоч би тебе несло все-таки назад; наскочить хвиля напередня – ї впливеш на берег...” [9, с.280].

Однак заклики М.Драгоманова не знайшли відгуку в Україні, здалися наддніпрянським громадівцям надто радикальними, не придатними до місцевих умов. Поява перших випусків “Громади”, публікації якої були перейняті соціалістичними й антимо-нархічними ідеями, викликали серед громадівців “велике збентеження й незадоволення”. Своєю чергою, М.Драгоманов мав серйозні підстави бути незадоволеним “Старою громадою” через нерегулярність надсилання нею коштів для видання журналу і брак обіцяного літературного матеріалу [57, с.69; 63, с.352]. “... Мені з України писано, – згадував М.Драгоманов, – щоб не видавати навіть матеріалів народних у “Політичних піснях укр[аїнського] народу XVIII–XIX ст.”, ні поезій Шевченка, заборонених у Росії, бо все політичне тепер шкідливе для України” [19, с.460, 461]. З кожним місяцем фінансові стосунки між “старогромадівцями” й М.Драгомановим ускладнювалися: гроші надходили нерегулярно й у недостатній кількості. Бувало, що цілими роками (наприклад, з травня 1882-го до кінця 1883 року) він не чув жодної звістки від громадівців із Києва, які не відповідали навіть на його листи, не кажучи вже про те, що не надходило необхідних матеріалів для драгоманівських видань за кордоном [62, с.141, 254].

Наприкінці 1880-х рр. ідейні розходження в громадівському русі між “культурниками” і “політиками”, за термінологією С.Світленка [61, с.], поглибилися настільки, що київські громадівці розірвали співпрацю з М.Драгомановим, зневірившись у соціалістичному напрямі видавничої діяльності за кордоном. Остаточний розрив у стосунках В.Антоновича й М.Драгоманова відбувся в кінці 1885 р., вони розійшлися в розумінні тенденцій розвитку національного руху [57, с.70]. На відміну від М.Драгоманова, В.Антонович зайняв більш обережну позицію, критично ставився до діяльності молодих громадівців-“політиків”. Водночас між двома видатними діячами були розходження в оцінці значення російської літератури для української інтелігенції. У листі до М.Драгоманова 8 вересня 1885 р. В.Антонович прямо писав: “... Самый большой вредъ въ культурномъ отношеніи приноситъ украинской интеллигенціи то, что она воспитывается исключительно на російской литературѣ, вмѣсто того, чтобы искать источника свѣта въ любой литературѣ западно-европейской...” [9, с.29]. На його думку, російський царизм посилив свій тиск на Галичину з метою русифікації (“нікогда еще натискъ централизма московского на Галицію не былъ такъ силенъ... благодаря крупной денежной помощи... москвофильская партія торжествуетъ...”) [9, с.29].

Однак М.Драгоманов у листі у відповідь 10 вересня 1885 р. не погодився із цією думкою про силу в Галичині “москвофильства... напротивъ, никогда украинофильство не было такъ сильно, какъ теперь, хотя “народовцы” теперь еще болѣе нуль, чѣмъ когда нибудь”. Він писав про пробудження народних мас, але оскільки “массы вѣ Галиціи все же = украинскимъ, то и уваженіе къ ихъ быту и языку поднялось” [9, с.33]. У листі М.Драгоманова до киян із Женеви у квітні 1886 р. безпосередньо йшлося про те, що “українство як форма стоїть тепер в Галичині так міцно, як ніколи ... Боротьба

“старыхъ русскихъ” з молодими Українцями була власне боротьбою церковно-слав'янсько-малоруського схоластицизму і консерватизму з пробами реалізму і демократизму літературного і іншого”, що поширилися в Галичину під впливом з України”. Особливо з 1860-х рр. М.Драгоманов переконував, що “тепер боротьба вже майже зкінчилася на користь українства, т. ж. народовства” [10, с.216]. Водночас наддніпрянський діяч критично ставився до діяльності галицьких народоців, що “зробили з ідеї “одрубности” Русинів од Москалів догмат австрієського вірнопідданства!” [10, с.218]. Він намагався європеїзувати галичан у дусі “громадівського соціалізму”, вважав, що “тільки в Галичині можуть природно вирости льуди, котрі будуть і Європејці, і Українці...” (про це, зокрема, М.Драгоманов писав І.Франку 19 липня 1886 р.) [10, с.226].

Уявлення про слабкість соціальної бази діяльності наддніпрянських громадівців, що не пустила глибокого коріння в масах, дає видавництво періодичної преси. Громадівські видання мали не лише цензурні, а й фінансові проблеми, що змушений був визнати відомий український діяч 1860–1880-х рр., професор Київського університету О.Кістяківський. У своєму щоденнику 25 березня 1883 р. він записав: “Подписка на «Киевскую старину» идет крайне слабо: стоит на 670 подписчиках. Чтобы свести концы с концами, требуется 1 200 подписчиков. Нет надежды доскакать до этого предела”. Можна погодитися з його висновком як одного з лідерів київської “Старої” громади, що “плохая подписка – доказательство слабости в публике украинофильских симпатий”. О.Кістяківський провів аналогію з попередніми громадівськими часописами. «Основа» больше 800 подписчиков не имела, – писав він, – сама собою она существовать не могла. “Киевский телеграф” редакции Драгоманова не мог сдержаться средствами от подписки”. Звідси логічною була думка про слабкість українофільства: “Такая идея, как украинофильская, живуча, но она растет медленно” [11, с.406]. Очевидно, журнал “Киевская старина” був дозволений цензурою з огляду на науковий характер видання, що зумовило вузьке коло передплатників.

Перебільшення місця й ролі національно-культурних і недооцінку політичних завдань, нерозуміння більшістю громадівців необхідності їх гармонійного поєднання можна було пояснити, насамперед, такими причинами: провінціалізмом життя, репресіями російського царизму й браком стосунків з більш передовою європейською наукою, письменством, політикою. Основний загальний українського національного руху постувався в теоретичній підготовці своїм лідерам. М.Драгоманов якось зізнався, що на 100% українофілів ледве два-три читали європейські книги, більша частина навіть українських письменників не знала жодної європейської мови [7, арк.5; 60, с.109]. Громадівці були змушені долати інертність, а то й зневіру багатьох, хто не бачив перспективи розвитку української мови й культури на народнорозмовній основі. Про одного з тих, хто відкрито пропагував свої думки серед громадівців, пізніше згадував відомий український діяч Є.Чикаленко. Людство, вважав той, “стремить до обеднання, а не до розеднання, а через те більше має сенсу ширити між людьми есперанто, а не відроджувати вже мертву мову; латинська і грецька мови були колись поширені безмірно більше за українську, мали таку літературу... а одначе прийшов час, і вони вмерли і ніщо не зможе воскресити їх...” [16, с.17].

Галичина на сторінках журналу “Киевская старина”. Незважаючи на урядові репресії й виразну лояльність до царизму, наддніпрянські громадівці не перестали цікавитися розвитком національного руху в Галичині. Так, у журналі “Киевская старина”, що почав виходити 1882 р. за редакцією Ф.Лебединцева, регулярно містилися публікації про особливості національного життя галичан. Уявлення про етнічну єдність Наддніпрянщини з Галичиною давала програма “Киевской старины”, що була підписана Ф.Лебединцевим і затверджена міністром внутрішніх справ Росії в жовтні 1881 р. Програма підкреслювала важливе значення Києва в житті “южнорусского народа”, що

не переставав бути “средоточием духовной его жизни”. Редакція журналу наголошувала, що “все, что жило одною с ним (Киевом. – *И.Р.*) жизнью, тяготело к нему как к своему духовному центру, думало с ним одною общею мыслью и говорило одним языкомъ... все это – от устьев Днепра до берегов Буга и Немана, до верховьев Сана (Сян – річка, притока Вісли в Карпатах, на берегах якої лежить Перемишль) и подножия Карпат, имеет одну с Киевом историю, и все их прошлое является нам в одном нераздельном образе Киевской Старины”. У програмі із сумом говорилося, що “Русь Галицкая и Угорская утрачены нами из виду с тех пор, как очутились они за кордоном” [54, с.157, 158]. Видавці передбачали висвітлення різних сторін життя українського (“южнорусского”) народу по обидва боки Збруча.

Якщо у 80-ті роки ХІХ ст. “Киевская старина” мала науковий, аполітичний характер, то в період редакторства В.Науменка (з 1893 р.) вона набула рис українофільського органу, на сторінках якого розгорнулася боротьба за вільний розвиток української національної мови й літератури, а на початку ХХ ст. з’явилися публіцистичні статті, що характеризували сучасну політичну ситуацію в Наддніпрянській Україні, а також у Галичині та на Буковині* [54; 55]. Київська “Стара громада” вважала друк журналу “патріотичною справою”, покривала дефіцит видання з каси громади за рахунок обов’язкових щомісячних внесків та з добровільних пожертв наддніпрянської громадськості [54, с.61, 63]. Серед авторів журналу, поряд з українськими діячами з Наддніпрянщини, були галичани Володимир Гнатюк, Яків Головацький, що з 1867 р. проживав у Росії, Юліан Яворський – русофіл, який переїхав до Києва 1904 р., буковинці Ольга Кобилянська, Юрій Федькович. Однак найбільш активно співробітничав із журналом упродовж 1888–1906 рр. Іван Франко – автор 28 публікацій (статей з історії, етнографії та літературознавства, фольклорних пам’яток, літературних творів, рецензій) [54, с.214, 247, 343, 344, 358].

Наддніпрянський читач міг довідатися в журналі про історичне минуле краю, що з кінця ХІV ст. надовго опинився під польсько-шляхетським гнітом. Однак після переходу Галичини до складу Австрії на початку ХІХ ст. “русское начало снова оживает, – писав історик І.Линниченко, учень В.Антоновича, – и громко заявляет свои национальные права... остановитъ ростъ этого національнаго самосознанія было уже невозможно”. В умовах австрійського конституційного режиму 1860–1870-х рр., як зазначалося в статті, “русское население Галиции... принуждено отстаивать шагъ за шагомъ каждый клочекъ своего національнаго тѣла, каждый звукъ своего роднаго языка”, у боротьбі за національні права країни досягли значних успіхів. Автор звернув увагу на посилення з кожним роком культурних зв’язків між етнічними українськими (“руськими”) землями під владою Росії та Австро-Угорщини. “Попробуйте переѣхать изъ южной Руси за рубежъ въ Русь галицкую, – писав він, – зайдите въ сельскую хату и взгляните въ народный обликъ... Тѣ же родныя южно-русскія черты, тотъ же чистый и свѣтлый народный говоръ, тѣ же знакомыя пѣсни, тѣ же родныя преданія” [38, с.199, 200]. Отже, було чітко сказано про національну єдність Наддніпрянщини й Галичини. Перебуваючи під подвійним гнітом, німецьким й особливо польським, галицькі русини, за словами журналу, розгорнули боротьбу за “политическую равноправность и сохранение своей вѣры и національности”, “наши братья галицкіе представляютъ собою общество, не подраздѣленное ни на какіе классы” [32, с.595].

Історія Галичини висвітлювалася в контексті взаємин місцевих русинів-українців із поляками та росіянами. У журналі писалося, що русини зробили спробу позбутися гніту польської шляхти в період Хмельниччини середини ХVІІ ст., уклали угоду з

---

* Сучасна українська дослідниця М.Палієнко уклала географічний покажчик публікацій у “Киевской старине”, де містяться дані про Галичину (с.581). Усього за 25 років вийшло 94 томи (300 чисел) журналу.

московським царем. Однак сподівання на рівноправність не справдилися, “вмѣсто русина, называемого уже то малоруссомъ, то южноруссомъ,.. а то и просто хохломъ, онъ подпѣръ своей головой Московское царство, помогъ ему превратиться въ Россійскую Имперію и въ концѣ концовъ поспособствовалъ ему покорить подъ ноги и третьяго брата, прежняго своего пана”. Після розпаду Речі Посполитої в останній третині XVIII ст. панування польської шляхти на східних кресах все-таки залишилося: “Австрія предоставила ему (поляку. – *І.Р.*) быть паномъ въ Галиціи, а Россія – въ западной и юго-западной своей части” [39, с.307]. Автор усвідомлював подібність структури населення в Галичині й на Правобережній Україні. Проголошення конституційного устрою в Австрії 1860-х рр. створило умови для того, щоб “обездоленный исторически русинскій народъ проснулся”, “русины наконецъ стали твердо на вѣрномъ пути мирнаго культурнаго труда, на почвѣ національнаго просвѣщенія...” Водночас “національне відродження” в Галичині наштовхнулося на опір ворога “украинскаго народа все той же польской шляхты” [34, с.708].

Витоки української (“малоруської”) орієнтації серед галичан були пов’язані з діяльністю “Руської трійці”: М.Шашкевич у 1837 р. поставив питання “малорусскаго языка... такъ же ясно”, як І.Котляревський у Росії в 1798 р. Під час революції 1848 р. в Австрійській монархії, писав журнал, “галицкіє малороссы выступили на арену политической дѣятельности, какъ самостоятельный малорусскій народъ” [35, с.75]. Однак частина галицької інтелігенції, яка ще не прийшла, за словами журналу, “къ ясному національному самосознанію, слишкомъ лѣнивая для того, чтобы позаботиться о самостоятельномъ національномъ существованіи”, стала на русофільські позиції. Вони захопилися за ідею “готоваго русскаго языка, какъ за спасательный якорь”, у місцевій пресі 1866 р. відкрито висунули лозунг – “одинъ народъ – одинъ языкъ (великорусскій)” і стали “изъ себя корчить “галицкихъ великоруссовъ”, хотя русскаго языка не знали...” Тож їх було прямо названо “quasi-великоруссами” [35, с.75, 76]. “... Малорусскій литературный языкъ въ Галичинѣ и Украинѣ одинъ, – писав автор статті в 1898 р., – нѣкоторыя несущественныя различія устранены, и въ настоящее время нѣтъ основанія опасаться раздвоенія между русскими и австрійскими украинцами на почвѣ литературнаго языка”. З оптимізмом говорилося про безперспективність спроб “галицкихъ общеруссовъ” столкнуть галичанъ съ національнаго пути...” [35, с.79]. Відомий громадський діяч, учений, редактор “Киевской старины” (з 1893 р.) В.Науменко влучно висловився, що ревнителі російської мови в Галичині писали “не по-русски и не по-малорусски, а мало по-русски” [41, с.452].

На захист української народнорозмовної мови став В.Антонович, який відкинув звинувачення в сепаратизмі галицької літератури від загальноруської, про що, власне, йшлося в статтях професора Київського університету Т.Флоринського в українофобській газеті “Кієвлянинъ”. В.Антонович мотивував свою позицію тим, що “общерусская литература никогда не распространялась на Галицкую Русь”. Галичина перебувала впродовж багатьох століть під владою Польської держави, а з 1772 р. – під Австрією, що породжувало реальну загрозу колонізації, онімечення місцевого населення. Єдиним порятунком для збереження етнічної самобутності було введення простонародної мови в літературу, чим зайнялися народовці, “народовая партія”, отже, “возникла просто самостоятельная, а не сепаратистическая дѣятельность” [25, с.415]. На думку В.Антоновича, більшість членів “старорусской партії”, яких опоненти звинувачували в русофільстві, російської літературної мови не знали, як зауважив історик, нею “не можетъ... ни писать, ни говорить”. На практиці вони вживали “гибридный говоръ”, макаронічне “язичіє”. В.Антонович вважав дуже характерним для аналізу національного руху в краї той факт, що за півстоліття свого існування “староруси”-русифіли не мали жодного

видатного письменника, тоді як серед народовців їх не бракувало (І.Франко, Ю.Федькович, О.Кобилянська та ін.) [25, с.402, 403].

Публікації в “Киевской старине” давали деяке уявлення про діяльність україно-фільських діячів та організацій у Галичині. Зокрема, можна було довідатися про створене 1868 р. народовське товариство “Просвіта”, що ставило за мету розповсюдження “русской грамотности среди галицко-русского народа”. Видання “Просвіти”, – писав журнал, – “расходятся въ громадномъ количествѣ”. Книжки на історичну тематику, видавані народовцями, мали на меті “возбудить и просвѣтитъ народное самопознаніе” [29, с.649]. Неодноразово містилися позитивні відгуки про діяльність Товариства ім. Шевченка у Львові, що виникло в кінці 1873 р. як літературне й було реорганізоване 1893 р. у наукове, зробило помітний вклад у справу вивчення “мѣстной исторіи и литературы” [26, с.73]. З прихильністю повідомлялося про лідерів народовського руху в Галичині, що обстоювали ідеї всеукраїнської єдності. Володимир Барвінський був, за словами видавців журналу, одним із засновників “Просвіти”, організатором першого народного віча в Галичині, зробив вагомий внесок у видання часописів “Правда” (“лучшій галицкій журналъ”) і “Дѣло” (далі – “Діло”), про яку було сказано, що це “самая серъзная и честная русинская газета” [30, с.489]. Позитивно оцінювалася діяльність Степана Качали, який користувався авторитетом не лише серед “всѣхъ русиновъ безъ различія партій и направленій, но и поляковъ”. Він був серед засновників народовського політичного товариства “Народна рада”, створеного 1885 р. з метою “фактически предоставитъ русинамъ всѣ тѣ права, которыя признаются за ними въ принципѣ” (на законодавчому рівні. – *І.Р.*), але “пока еще не выполняются” [42, с.505, 506]. З особливою теплотою журнал писав про літературну діяльність І.Франка та Ю.Федьковича. Про мову Франкових творів, зокрема, зазначалося, що “въ этомъ говорѣ, столь близкомъ къ украинскому, встрѣчаешь ту же звуковую прелесть простонародной... рѣчи” [33, с.376]. Водночас високо оцінювалася творчість Ю.Федьковича, якого називали “буковинським Шевченком” [40, с.105].

Серед публікацій з історії Галичини виділялися статті колишнього діяча “Руської трійці” Я.Головацького, який перейшов на “москвофільські” позиції й 1867 р. виїхав до Росії. Він інформував наддніпрянських читачів про національне життя в Галичині як безпосередній учасник подій. Так, про свого колишнього товариша І.Вагилевича писав, що той, захопившись полонофільством, став жертвою “за свой самообманъ и наивное довѣріе къ польской лести и чести” [45, с.453]. Цікаву інформацію можна було почерпнути також зі спогадів Я.Головацького про так звані “азбучні війни” в Галичині, що виникли як протест проти спроб перевести “руську” мову з кирилиці на латинку. У середині 1830-х рр. алфавітний проект Й.Лозинського з метою запровадження польського алфавіту в руську писемність був “не маловаженъ, – писав Я.Головацький. – Прійми галичане въ 1830-хъ годахъ польское абецадло, – пропала бы русская индивидуальная народность, улетучился бы русскій духъ...” [44, с.647]. Як відомо, австрійський уряд стояв тоді “въ нейтральномъ отдаленіи, въ сторонѣ”. Однак 1859 р., коли було зроблено нову спробу запровадити латинський алфавіт, боротьба розгорілася “съ большей силой”, “загѣями противъ кириллицы” керували урядовці, передусім намісник краю А.Голуховський [44, с.649].

Питання культурного розвитку галицьких русинів-українців торкнувся на сторінках журналу М.Костомаров, який піддав критиці спроби П.Куліша перекласти п’єси В.Шекспіра “на южно-руское нарѣчіе”, мотивуючи це тим, що “всякій малоруссъ, получившій на столько развитія, чтобъ интересоваться чтеніемъ Шекспира, можетъ прочитатъ его въ русскомъ переводѣ”, літературно більш досконалому. Натомість у Галичині, де російська мова не була загальноживаною, “общерусскій книжный языкъ не

могъ сдѣлаться языкомъ интеллигентнаго общества, какъ у нашихъ южно-русовъ”, місцева інтелігенція користувалася чужою “культурною” мовою – польською або німецькою [36, с.221, 223]. Отже, вважав історик, “южно-русы Австро-Венгрии, хотя и принадлежатъ къ одной этнографической вѣтви съ южно-руссами Русской имперіи”, для збереження етнічної самобутності були змушені перетворювати “родное нарѣчіе... въ культурный языкъ”. Після запровадження конституційного правління Габсбурзької династії в 1860-х рр. народнорозмовна мова отримала змогу вільно розвиватися й досягла більш високого рівня “культурности, чѣмъ у насъ”, тож галицький читач, можливо, оцінюватиме україномовні переклади П.Куліша по-іншому [36, с.224]. В обережних і лояльних висловлюваннях М.Костомарова під царською цензурою простежувалось усвідомлення національної єдності двох “гілок” українського народу під владою Російської та Австро-Угорської імперій. Однак автор, закликаючи українофілів до поміркованості, аполітизму, практично не бачив перспективи вирішення українського питання.

У російській пресі М.Костомаров писав про Галичину як край, де проживала “малорусская народность”. На сторінках журналу “Русская старина” історик переконував, що Галичина внаслідок “непріязни поляковъ, въ рукахъ которыхъ находится сила богатствъ, не можетъ никакъ получить подобающее ей самостоятельное мѣсто даже въ конституціонномъ государствѣ” (під австрійською короною. – *І.Р.*). М.Костомаров звернув увагу на польсько-українські суперечності, переконував, що “галицькіє русины видятъ въ полякахъ своихъ недоброжелателей, тормозящихъ всѣми возможными средствами ходъ развитія малорусскаго языка и литературы въ краѣ...” [37, с.324]. Висловлювання М.Костомарова суперечили офіційній великодержавній ідеології царизму, що вбачала в українофільстві штучний витвір, підтриманий польською шляхтою. Із соборницьких позицій говорилося про діалекти української (“малоруської”) мови. За словами вченого, “въ малорусскомъ нарѣчій” існувало “три отмѣны или поднарѣчія”: 1) українське, що поширювалося переважно на Наддніпрянщині: “въ большей части Юго-западнаго края (Правобережжя. – *І.Р.*), по лѣвой сторонѣ Днѣпра, въ Слободской Украинѣ, въ Новороссіи и въ Кубанской области”; 2) карпато-русинське – в Галичині, на західних окраїнах Поділля й Волині, що відрізнялося від українського “употребленіемъ нѣкоторыхъ словъ и оборотовъ”, але однакове з ним “по фонетикѣ”; 3) поліське – у Поліссі та в північній частині Чернігівської губернії, відмінне від двох перших деякими фонетичними особливостями [37, с.327]. Діалектні особливості настільки незначні, підкреслював М.Костомаров, що “каждый малоруссъ, усвоивший съ дѣтства говоръ одного поднарѣчія, услышавъ первый разъ въ жизни говоръ другаго края, сразу признаеть говорящаго за земляка, а не отнесетъ къ нему такъ, какъ бы отнесся къ великоруссу или бѣлоруссу, услышавъ рѣчь послѣднихъ”. Було прямо сказано, що “книги, изданныя въ Малороссіи, читались какъ свои собственныя въ Галичинѣ, а изданныя въ Галичинѣ – въ Малороссіи” [37, с.327, 328].

Отже, наддніпрянський читач отримував інформацію про поширення української (“малоруської”) мови в Галичині, що свідчило про належність краю до етнічних українських земель. Однак відомості про Галичину на сторінках “Киевской старины” не були достатньо інформативними, свідчили про слабкість наддніпрянсько-галицьких зв’язків. Так, оцінюючи бібліографічний покажчик М.Комарова, що вийшов у Києві 1883 р. і вперше містив перелік праць, виданих українською мовою, починаючи від “Енеїди” І.Котляревського, журнал відзначав, що “литература Галиції не могла войти въ его трудъ, такъ какъ при тѣхъ слабыхъ литературныхъ связяхъ, которыя имѣются въ настоящее время съ нашими закордонными братьями, нѣтъ возможности собрать

данныхъ о литературѣ въ Галиціи” [27, с.867, 868]. “Къ намъ такъ нескоро доходятъ не только книги, издающіеся въ Галиціи, но и свѣдѣнія объ нихъ, – з жалем писалося в журналі, – большей части книгъ, издающихся тамъ (у Галичині. – *І.Р.*), мы вовсе не можемъ видѣть и ничего о нихъ не знаемъ...” [28, с.37].

Нерідко інформація про галичан подавалася в зіставленні з Наддніпрянщиною, щоб була змога краще зрозуміти особливості національного життя в краї. Наприклад, можна було довідатися, що гуцули – це жителі Карпат, “своего рода Запорожская Сѣчь въ горахъ”, вони розмовляють “малорусскимъ языкомъ”, їхню мову названо говіркою української (“малоруської”): “... даже человекъ, отлично говорящій на языкѣ Шевченка и Кулиша, долженъ посвятить нѣсколько дней на ознакомленіе со спеціально гуцульскими выраженіями, чтобы понимать мѣстную рѣчь и самому быть понятымъ собесѣдниками. Въ сущности это дѣло нетрудное...” Улюбленим героєм місцевих жителів, за висловом автора, “бѣднаго, непредусмотрительнаго и лѣниваго населенія”, був О.Довбуш – “разбойникъ, убитый въ половинѣ прошлаго вѣка, но народъ... съ уваженіемъ поминаетъ его” [31, с.766, 769]. Більш детально життя півдавстрійської Галичини висвітлювалося на початку ХХ ст., напередодні й під час Першої російської революції, коли в журналі існував спеціальний відділ під назвою “Вести из Галичины”, “Вести из Галичины и Буковины”, “Вести из Галиции” з 1903 р. (№3) до 1905 р. (№10) [55, с.418–425].

Журнал “Киевская старина” мав передплатників у Галичині. Так, 1890 р. редакція надсилала галичанам півтора десятка примірників, причому як громадським організаціям – “Просвіті”, “Руському педагогічному товариству”, часописам “Зоря”, “Kwartalnik historyczny” тощо, так й окремим особам (І.Франку, О.Барвінському та ін.). Передплатником журналу був Я.Головацький у Вільно, примірники “Киевской старины” надсилалися до Львова, Тернополя, Станіслава, Стрия, Кракова, Чернівців, Відня, Парижа і деяких інших міст [3, арк.22; 2, арк.1, 2 зв.]. Серед листів, що надходили до редакції з Галичини, були прохання надсилати часопис за пільговою ціною, щоб зробити його більш доступним для місцевої молоді. Подібний лист, зокрема, надійшов від “Академічного братства” у Львові в листопаді 1889 р., де було прямо сказано, що “Киевская старина” “зискала собі поміж нами велику симпатію”, але “грошей у нас дуже мало...” [4, арк.1]. Відділ читальні львівської греко-католицької семінарії 1 січня 1890 р. просив редакцію “допомагати нас одним примірником своєї так дуже пожиточної часописи”, яку “семінаристи, сини убогого народу”, не могли передплатити [4, арк.3].

Попри серйозні фінансові проблеми, видавці намагалися йти назустріч таким проханням. Підтвердженням цього стали листи-подяки зі Львова, надіслані від уже згаданої читальні греко-католицької семінарії та “Академічного братства” на початку 1890 р. до редакції журналу, що погодилася на зменшення ціни річної передплати до 8 рублів [3, арк.4, 6]. Професор Чернівецького університету С.Смаль-Стоцький звернувся 1889 р. із проханням до видавців надіслати університетській бібліотеці примірники “Киевской старины” за 80-ті рр., щоб ознайомити краян “з працями закордонської Руси-України” [5, арк.1, 2, 2 зв.]. Отже, київський журнал мав прихильників серед русько-української інтелігенції в Австро-Угорщині.

Водночас українофільська діяльність редакції “Киевской старины” та її зв’язки з Галичиною потрапили в поле зору російської поліції. Так, інформатор М.Железняк у 1900 р. доносив на книжковий магазин журналу “Киевская старина”, що належав, за його словами, “обществу рьяныхъ малороссовъ” і мав на меті “наводнить все малорусскія губерніи малорусскими книгами и журналами...” Було сказано про активну позицію київської студентської молоді, що займалася розповсюдженням заборонених українських книг і періодичних видань із Галичини, серед передплачуваних львівських журналів згадувався “Літературно-науковий вістник” [1, арк.136, 136 зв., 138]. У донесенні прямо зазначалося, що співробітники “Киевской старины” “стараются говорить и

всю переписку вести только по-малорусски”. Як висновок, підкреслювалася необхідність посилити нагляд за редакцією, бо навіть у друкованому каталозі літератури на замовлення містилася заборонена брошура – виступ галицького народовця О.Барвінського на шавченківських роковинах у Львові [1, арк.138 зв.].

Закінчення в наступному номері

1. Центральний державний історичний архів України у м.Київ (ЦДІАК), ф. 274, оп. 1, спр. 536, 165 арк.
2. Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукописів, ф. 112, спр. 4, 12 арк.
3. Там само, спр. 12, 77 арк.
4. Там само, спр. 127, 6 арк.
5. Там само, спр. 248, 3 арк.
6. Там само, ф. 172, спр. 18, 2 арк.
7. Там само, спр. 44, 9 арк.
8. Государственный архив Российской Федерации, ф. 6225, оп. 1, д. 12, 145 л.
9. Архів Михайла Драгоманова. – Т. 1 : Листування Київської старої громади з М.Драгомановим (1870–1895 pp.) / за ред. Р. Смаль-Стоцького. – Варшава, 1937. – 445 с.
10. Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших / М.Драгоманов ; вид. І. Франко. – Львів, 1906. – 267 с.
11. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885) Т. 2 : 1880–1885 / О. Кістяківський. – К., 1995. – 584 с.
12. Лисенко М. В. Листи / М. Лисенко ; авт.-упоряд. Р. М. Скорульська. – К., 2004. – 680 с.
13. Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч. I / О. Лотоцький. – Варшава, 1932. – 288 с.
14. Національні процеси в Україні: історія і сучасність : док. і матер. : довідник : у 2 ч. / за ред. В. Ф. Панібудьласки. – К., 1997. – Ч. 1. – 584 с.
15. Михайло Драгоманов : Документи і матеріали : 1841–1994. – Львів, 2001. – 731 с.
16. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Є. Чикаленко. – Львів, 1925. – Ч. II. – 139 с.
17. Антонович В. Записка в справі обмежень української мови / Антонович В. Б. // Моя сповідь : Вибрані історичні та публіцистичні твори / В. Антонович. – К., 1995. – С. 153–158.
18. Антонович В. Три національні типи народні / В. Антонович // Там само. – С. 90–101.
19. Драгоманов М. П. Листи на Наддніпрянську Україну / М. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. – К., 1970. – Т. 1. – С. 428–482.
20. Драгоманов М. П. Передне слово [до “Громади” 1878 р.] / М. Драгоманов // Вибране (“... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”) / упоряд. Р. С. Міщук. – К., 1991. – С. 276–326.
21. Драгоманов М. П. Пропащий час / М. Драгоманов // Там само. – С. 559–574.
22. Драгоманов М. Українська література, проскрибована російським урядом / М. Драгоманов ; пер. з фр. Г. Цвенгроша ; вступ. сл. М. Колесси, голова редкол. Б. Якимович. – Львів, 2001. – 94 с.
23. Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов // Вибране (“... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”). – К., 1991. – С. 461–558.
24. Драгоманов М. П. Шевченко, українофіли і соціалізм / М. Драгоманов // Там само. – С. 327–429.
25. Антонович В. Къ вопросу о галицко-русской литературѣ : (По поводу статьи проф. Т. Д. Флоринскаго / В. Антонович // Киевская старина. – 1900. – Т. LXVIII. – Мартъ.
26. Библиографія. Записки Наукового товариства імени Шевченка // Там само. – 1896. – Т. LII. – Февраль.
27. Библиографія. Покажчикъ нової української літератури (1798–1883 р.) / зібравъ М. Комаровъ // Киевская старина. – 1883. – Т. V. – Апрель.
28. Библиографія. Провидник по вистави краевій у Львови... Львив, 1894 // Там само. – 1895. – Т. L. – Июль – августъ.
29. В. А. Ол. Барвѣньскій. Исторія Руси. Ч. VI : Львовъ, 1882 / В. А. // Там само. – 1883. – Т. V. – Мартъ.
30. Г-ко В. Споминки про жите і дѣяльність Володимира Барвѣньского. Львовъ, 1884 / В. Г-ко // Там само. – 1884. – Т. VIII. – Мартъ.
31. Документы, извѣстія и замѣтки. У гуцуловъ // Там само. – 1889. – Т. XXVI. – Сентябрь.
32. Евгений Желеховскій. (Некрологъ) // Там само. – 1885. – Т. XI. – Мартъ.
33. Ив. Франко. Захаръ Беркутъ. Образъ громадскаго жита Карпатской Руси въ XIII вѣцѣ. Львовъ, 1884 // Там само. – 1885. – Т. XI. – Февраль.
34. Историческое значеніе базилианскаго ордена въ Галиціи и его настоящія отношенія // Там само. – 1885. – Т. XIII. – Декабрь.
35. Къ вопросу о малорусскомъ языкѣ въ Галичинѣ // Там само. – 1898. – Т. LXII. – Сентябрь. – С. 75.
36. Костомаровъ Н. П. А. Кулишъ и его послѣдняя литературная дѣятельность / Н. П. Костомаровъ // Там само. – 1883. – Т. V. – Февраль.
37. Костомаровъ Н. И. Украинофильство / Н. И. Костомаровъ // Русская старина. – 1881. – Т. XXX, № 2. – Февраль.
38. Линниченко И. А. Научное значеніе западно-русской исторіи / И. А. Линниченко // Киевская старина. – К., 1889. – Т. XXIV. – Январь.

39. Мацфєвич Л. Поляки и русины (къ исторіи ихъ бытовыхъ отношеній) / Л. Мацфєвич // Там само. – 1882. – Т. I. – Февраль.
40. Надъ Днѣстромъ. Разсказъ изъ народной жизни на Буковинѣ Осипа Федьковича // Там само. – 1890. – Т. XXX. – Июль.
41. Науменко В. Ревнителі русскаго языка въ Галиціи / В. Науменко // Там само. – 1899. – Т. LXIV. – Мартъ.
42. Стефанъ Качала. (Некрологъ) // Там само. – 1889. – Т. XXIV. – Февраль.
43. Чтенія въ Историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца. Кн. первая. 1873–1877 гг. / подъ ред. В. С. Иконникова. – К., 1879. – 317 с.
44. Я. Г. Къ исторіи галицко-русской письменности : (Нѣсколько замѣчаній на письмо И. Вагилевича къ М. П. Погодину) / Я. Г. // Там само. – 1883. – Т. VI. – Августъ.
45. Я. Г. Судьба одного галицко-русскаго ученаго : (Къ біографіи Ивана Николаевича Вагилевича) / Я. Г. // Там само. – 1883. – Т. VI. – Июль.
46. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – К., 1996. – 360 с.
47. Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху / М. Грушевський // З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і жєневський соціалістичний гурток / зладив М. Грушевський. – Відень, 1922. – С. 5–102.
48. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії : Державна школа : історія, політологія, право / Д. Дорошенко. – К., 1996. – 256 с.
49. Замлинський В. О. Журнал “Киевская старина” під царською цензурою / В. Замлинський, М. Палієнко // Український історичний журнал. – 1993. – № 10. – С. 62–76.
50. Зашкільняк Л. Михайло Драгоманов, соціалізм і польський соціалістичний рух / Л. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – Львів, 2001. – С. 420–436.
51. Катренко А. Одеська громада 70–90-х років XIX ст. / А. Катренко // Київська старовина. – 1998. – № 2. – С. 84–95.
52. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. – К., 1994. – Т. 1. – С. 145–171.
53. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 1. – С. 465–500.
54. Палієнко М. “Кієвская старина” у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.) / М. Палієнко. – К., 2005. – 384 с.
55. Палієнко М. “Кієвская старина” (1882–1906) : Систематичний покажчик змісту журналу / М. Палієнко. – К., 2005. – 608 с.
56. Палієнко М. “Кієвская старина” (1882–1906) : Хронологічний покажчик змісту журналу / М. Палієнко. – К., 2005. – 480 с.
57. Палієнко М. Київська стара громада у суспільному та науковому житті України : (Друга половина XIX – початок XX ст.) / М. Палієнко // Київська старовина. – 1998. – № 2. – С. 49–84.
58. Рябінін-Скляревський О. Київська громада 1870-х рр. / О. Рябінін-Скляревський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн. 1–2. – С. 144–162.
59. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. : До історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х рр. / Ф. Савченко. – Х., 1930. – 415 с.
60. Світленко С. І. Народництво в Україні 60–80-х рр. XIX століття : Теоретичні проблеми джерелознавства та історії / С. Світленко. – Дніпропетровськ, 1999. – 240 с.
61. Світленко С. Українські громади другої половини XIX – початку XX ст. : (Особливості ідеології та діяльності) / С. Світленко // Київська старовина. – 1998. – № 2. – С. 9–28.
62. Федченко П. М. Михайло Драгоманов : Життя і творчість / П. Федченко. – К., 1991. – 688 с.
63. Шип Н. А. Про зв'язок українського національного й соціального рухів у другій половині XIX ст. / Н. Шип // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С. 345–366.

В статье рассмотрены место и роль Галичины в идеологии и деятельности громадoвцев-украинофилов Надднепряничины. Особое внимание обращено на анализ публикаций в журнале “Киевская старина”, расхождения во взглядах М. Драгоманова в эмиграции и ведущих украинских деятелей на подроссийской Украине.

Ключевые слова: *украинофил, национальное движение, деятельность, Галичина.*

The article deals with the place and role of Galicia in the ideology and activity of the Dnieper Ukrainophile communities. Special attention is given to the analysis of publications in the magazine “Kievskaya starina”, of M. Dragomanov in emigration and leading Ukrainian figures – “kul’turniki” (people of culture) in Ukraine under the Russian rule.

Key words: *ukrainophile, national movement, activity, Galicia.*